

פרק ח - מהלכות כשרות לפסח

א - מצה עשירה - לישה במי פירות

חמץ שאסרה התורה נוצר מקמח ומים, אבל אם לשו את הקמח במי פירות, אפילו שהו יום שלם עד שהעיסה תפחה, אין היא נחשבת חמץ, מפני שתפיחה זו שונה מהתפיחה של חמץ שאסרה התורה. בין המשקים הנחשבים מי פירות הם: יין, דבש, חלב, שמן ומי ביצים, וכן כל המיצים הנסחטים מהפירות כמיץ תפוחים ותותים. וכיוון שמי פירות אינם יכולים להחמיץ, מותר בפסח ללוש בצק במי פירות ולאפותו ולאוכלו, אלא שאין יוצאים בו ידי מצוות מצה בליל ראשון של פסח, משום שהתורה קראה למצה "לחם עוני", וזו מצה עשירה, שיש בה טעם נוסף על טעם הקמח והמים.

ואם נתערבו מעט מים במי פירות, הרי הם יכולים להחמיץ את העיסה. ולא זו בלבד, אלא שלדעת הרבה פוסקים מים עם מי פירות גורמים להחמצה מהירה יותר, וכדי שלא להכנס לחשש חימוץ אסרו חכמים ללוש בפסח עיסה במי פירות עם מים (שו"ע תסב, א-ג).

ומנהג אשכנזי שלא ללוש קמח במי פירות בפסח, מפני שחוששים שמא בתוך מי הפירות נתערבו מעט מים, ואזי הבצק יחמיץ. ועוד שחוששים לדעת רש"י החולק על שאר הראשונים וסובר שגם מי פירות לבד יכולים לגרום לחימוץ. ואף שמעיקר

הדין היה אפשר להקל כדעת רובם המכריע של הפוסקים, מכל מקום מנהג אשכנז להחמיר ואין לשנות. ורק לצורך חולה או זקן הצריכים לכך, נהגו להקל (רמ"א תסב, ד). וגם מבין הפוסקים הספרדים, רבים כיום מחמירים, מפני שהתברר שבדרך כלל מוסיפים למי הפירות - מים וחומרים נוספים, ואזי ישנו חשש גדול שמא נוצר חימוץ אסור במצה העשירה (הרב אליהו).¹

1. שתי סוגיות כאן, א' האם קמח עם מי פירות יכול להחמיץ. ב' כשהוסיפו מים והבצק עלול להחמיץ, האם מותר ללוש תוך זמירות שלא יחמיץ. הסוגיה הראשונה סוכמה בבירור הלכה פסחים לה, א, "מי פירות אין מחמיצין". לרש"י יש חימוץ בקמח ומי פירות, אלא שאין הוא מחמיץ להיות חמץ גמור, ולכן אין חייבים על אכילתו כרת אלא הוא חמץ נוקשה. לעומת זאת לדעת הראשונים רובם ככולם קמח ומי פירות לעולם אינם מחמיצים, אבל אם עירבו שם מים יכולים להחמיץ, ונחלקו בחומרת חמץ זה, לרמב"ם הוא חמץ גמור, ולדעת ר"ת הוא חמץ נוקשה, וכתב הפמ"ג שאם הרוב מים לכוי"ע יהיה חמץ גמור (באו"ה תסב, ב, 'ממהרים').

הסוגיה השנייה נתבארה בבירור הלכה פסחים לו, א, על הברייתא המביאה מחלוקת תנאים בדין מצה עשירה בימי הפסח. לדעת הרי"ף והרמב"ם הלכה כר' עקיבא ומותר ללוש קמח במי פירות ומים, אלא שיזהרו שלא יחמיצו כדרך שנוהרים בקמח ומים, וכן דעת רב נטרונאי גאון והמאירי. לעומתם רבים סוברים שאין ללוש קמח במי פירות ומים מפני שממהרים להחמיץ, ונחלקו מה הדין בדיעבד. לדעת רב האי גאון ובה"ג הלכה כרבן גמליאל, ואם לש ישרף. ואילו לר"ח, רי"ץ גיאת והרא"ש הלכה כחכמים, ואם יכול להזדרז מאוד לאפותו מותר באכילה. וכן נפסק בשו"ע תסב, ב.

מנהג אשכנז להחמיר מתוך חשש לשיטת רש"י שגם מי פירות לבד מחמיצים, אמנם נראה שגם לרש"י מדובר בחמץ נוקשה שלדעתו אסור מדרבנן. או שחוששים שמא נתערבו במי הפירות מים. מה נחשב מים ומה מי פירות נתבאר בסי' תסב, ג, ז; וסימן תס"ו. וכל זה סוכם בפירוט באנציקלופדיה תלמודית חמץ ח' עמ' פט-צט.

כבר שנים שהראש"ל הרב מרדכי אליהו, יוצא כנגד ההכשרים של מצה עשירה, מפני החשש שמערבים במי הפירות מים. במשך הזמן התברר שהחשש היה מוצדק, ואכן עירבו מים במי פירות, ופעמים שאף עירבו חומרים מתפיחים. ואע"פ כן יש שהקילו בזה, מפני שלדעתם אין חומרי התפחה אלו מחמיצים באופן האסור, וכ"כ ביבי"א ט, מב, ושמע שלמה ח"ד יג-יז. אבל לדעת רבים איסורם מהתורה או לפחות מדברי חכמים, וגם לספרדים אסור לאכול מצה עשירה בפסח.

ב - אין החמצה אחר אפיה, ודין מצה שרויה

אחר שנשלמה האפיה של המצה, נתבטל כח החימוץ שבקמח, ואפילו אם ישרו את המצה במים זמן רב לא תחמיץ. וסימן להשלמת האפיה של המצה, שקרמו פניה ואם יפרסוה לא ימשכו ממנה חוטי בצק. ולכן מותר להשרות את המצה במרק. וזקן או חולה שאינו יכול לאכול מצה יבשה בליל הסדר, רשאי להשרות את המצה במים ולאכול את המצה רכה, ובתנאי שהמצה לא נימוחה (שו"ע תסא, ד). וכן אם חזרו וטחנו את המצה, מותר ללוש את קמח המצה במים, ואין חוששים שיחמיץ, שאחר שנאפה היטב שוב אינו יכול להחמיץ (שו"ע תסג, ג). וכך ניתן לאפות בפסח עוגות מחמשת מיני דגן או לבשל סוגי קציצות שמעורב בהם קמח מצה (קניידלאך וגפילטע-פיש).

אולם יש שנהגו להחמיר שלא להשרות את המצות במים, שמא מעט מן הקמח שבבצק לא נילוש כראוי ונשאר בתוך המצה בלא שנאפה, וכשישרו את המצה במים אותו קמח יחמיץ. וכן חששו שמא נדבק מעט קמח על המצה אחר האפיה, וכשישרו את המצה במים יחמיץ. ולגבי קמח מצה ישנו טעם נוסף לחומרה, שמא עמי הארץ יחליפו בין קמח מצה לקמח רגיל ויבואו לידי איסור חמץ בפסח. וכן נהגו החסידים תלמידי הבעל שם טוב, להחמיר על עצמם שלא לאכול מצה שרויה.

אבל להלכה דעת הפוסקים רובם ככולם שאין צריך להחמיר בזה, מפני שמן הסתם הלישה נעשתה היטב ולא נותר קמח שלא נילוש ונאפה היטב. וכן נוהגים הספרדים והאשכנזים שאינם חסידים. וגם מיוצאי משפחות חסידיות יש שמקילים כיום, מפני שלפי המנהג הרווח לאפות מצות דקות, אין לחשוש כלל שיש

בתוך המצה קמח שלא נאפה כראוי. וכן אין לחוש שמא נדבק על המצות קמח, כי מקפידים שמקום הקמח יופרד ממקום המצות שיוצאות מהתנור. וכתב בעל המשנה ברורה (תנח, ד): שאף שמצד הדין אין לחוש לזה ומותר לאכול מצה שרויה, מכל מקום אין לזלזל באותם אנשי מעשה שנוהגים בחומרה זו.²

2. ברייתא בפסחים לט, ב: "אלו דברים שאין באין לידי חימוץ: האפול... וכו' הרמב"ם ה, ה, וכך מוסכם על הראשונים. והסימן לאפיה גמורה הוא קרימת פנים ושלא יהיו חוטי בצק נמשכים, וזה שיעור אחד כמבואר במ"ב תסא, טו, ושעה"צ כג. וגם בשו"ע הרב תסג, ג, כתב שאין חימוץ אחר אפיה ומותר לבשל קמח מצה, אלא שכתב בתשובות שבסוף שו"ע הרב ו', שכל זה בתנאי שהיתה אפיה שלמה, אלא שיש לחוש שמא לא נאפה כל הקמח בשלמות, וכן שפעמים נדבק במצות קמח אחר האפיה. וסיכם שאין למחות ביד המון עם שמקילים שיש להם על מה שיסמוכו, והמחמיר תבא עליו ברכה. ולגבי קמח מצה, בכנה"ג תס"א, מביא מעשה שפעם ראתה שכנה את חברתה הרבנית שמשתמשת בקמח מצה לבישול וטיגון, ובאה לטעות להשתמש בקמח. וכששמעו חכמי העיר גזרו שלא להשתמש בקמח מצה מפני מראית העין. (ועיין בטור תס"ג). והפרי"ח והרבה אחרונים חלקו על זה, וכו' בשאלת יעבץ ב, סה, בשם אביו החכם צבי, וכו' בשע"ת ת"ס, והביאו המ"ב תנח, ד. וכן מובא במעשה רב קפ"ג שאפשר לעשות כופתאות. ועיין באנציקלופדיה תלמודית חמץ ע' פג-פד. ובכה"ח תסא, לא, הזכיר שיטות האחרונים, וסיכם: "היכא דנהוג היתר נהוג, כי יש להם על מי לסמוך, והיכא דלא נהוג יש להחמיר" והוסיף "וברקיקין אין לחוש". והמצות שלנו רקיקין. גם ביחו"ד א, כא, הקל לכתחילה, וכתב שמי שנהג להחמיר כי חשב שכך הלכה, כיוון שטעה, רשאי להקל בלא התרה, ואם נהג להחמיר כמנהג חסידות ורוצה להקל, טוב שיעשה התרה בפני שלושה על שלא אמר בלא נדר.

למעשה, רבים מיוצאי משפחות חסידים אינם נוהגים כיום בחומרת שרויה, ועיקר הטעם, מפני שהמצות בימינו רקיקים, והתנורים חזקים. ומי שגם אביו הקל לאכול שרויה אינו צריך התרה, למרות שהוא ממשפחה חסידית. ואם אביו החמיר והוא רוצה להקל, טוב שיעשה התרה, ויבדוק היטב שלא יפגע בכבוד אביו.

פרטי מנהגי המחמירים בשרויה: הנוהגים שלא לאכול שרויה מקילים לצורך חולה או קטן, שאין זה נחשב כעשיית חמץ בפסח. וכן נוהגים בחו"ל להכין ביום האחרון של פסח קניידלאך, כדי להראות שאין בזה איסור גמור, ומכינים את הקניידלאך בחול המועד. אלא שבכלים שמכינים בהם שרויה, מחמירים שלא לאכול. ובשערים המצוינים בהלכה קיג, ז, הקל להשתמש בכלים שהשרו בהם מצה. ולעומתו בשו"ת קניין תורה ב, פז, החמיר שגם לצורך חולה וקטן אסור להשרות את המצה במים. <

ג - כללי כשרות לפסח, שיטת הספרדים והאשכנזים

ככלל צריך לדעת שישנן שתי גישות מרכזיות ביחס לכשרות לפסח. לפי רוב הפוסקים דיני חמץ בפסח כדין שאר מאכלי איסור, בהבדל אחד, שכל האיסורים בטלים בשישים ואילו חמץ בפסח אינו בטל בשישים. אבל שאר כללי דיני תערובות חלים גם על חמץ בפסח, ולכן כל זמן שעל פי כללי ההלכה אין מקום לחשוש שמא נתערב טעם חמץ במאכל - הרי הוא כשר לפסח. וכן כאשר יחיד מחמיר ורובם המכריע של הפוסקים מיקל, הלכה כמקילים.

אולם באשכנז נהגו להחמיר מאוד באיסור חמץ, ואפילו כשיחיד חולק על רבים ומחמיר - פעמים רבות נהגו לחשוש לשיטתו. ואפילו במקום שעל פי כללי ההלכה אין צריך לחשוש לאיסור, לגבי איסור חמץ פעמים רבות נהגו לחשוש. ואמנם גם למנהגי האשכנזים יש גבול לחומרות, ונוהרים שלא לגזור גזרה לגזרה, מכל מקום הנטייה הכללית לחשוש בכל ספק ולהחמיר. ויסוד סברתם נמשך מחומרת חכמים שאסרו חמץ בכלשהו, ואם כן, כשם שפירור חמץ אינו בטל ואוסר את כל תערובתו, כך ראוי לחשוש לדעות של יחידים.

זהו שורש ההבדל השיטתי שבין פסקי השולחן ערוך שהולך על פי כללי ההלכה המקובלים, ובין פסקי הרמ"א החושש

ולשרות המצה במי פירות, כתב בתשובה ו' שבסוף שו"ע הרב שאין להחמיר, וכן נוהגים להשרות מצה ביין, ולמרוח על המצה ממרחים שונים. וכך המנהג הרווח. ובשו"ת קניין תורה ב, פז, החמיר גם בזה. ועיין בכל זה בהרחבה בפסקי תשובות תנח, ה-ז.

בשע"ת תס, י, כתב שגם למחמירים אפשר לטבל המצה במים ומיד להכניסה לפיו, שבזמן קצר אינה יכולה להחמיץ. והמחמירים בהטבלתה במי פירות יחמירו גם בזה.

לכתחילה לשיטות המחמירים. אמנם בשעת הדחק גם הרמ"א מיקל כשיטת השולחן ערוך, מפני שהעיקר להלכה כדעת רוב הפוסקים.³

בדרך כלל נהגו הספרדים כשולחן ערוך והאשכנזים כרמ"א, אמנם גם בין רבני הספרדים היו שנטו להחמיר, והנהגתם התקבלה בחלק מקהילות הספרדים.⁴

3. אזכיר כאן בקיצור נמרץ את המחלוקות העיקריות שבין השו"ע לרמ"א. א) בסימן תמז, ד, במחלוקת הראשונים אם חמץ בפסח חוזר וניעור, למעשה פסק השו"ע שאינו חוזר וניעור, ופסק כדעה המקלה מפני שהוא ספק דרבנן, והרמ"א בתערובת יבש מחמיר שחוזר וניעור, אמנם בלח גם הוא מיקל שאינו חוזר וניעור. ב) בסימן תמז, ה, דבר שלא נשמר לפסח, אך לא נתגלתה בו ריעותא, לשו"ע כשר לרמ"א לא כשר. ג) תמז, י, נותן טעם לפגם שנתערב בפסח, לשו"ע כשר כדעת רוב הפוסקים ועוד שהוא ספק דרבנן לקולא, ולרמ"א נהגו לאסור. ד) תנא, ו, לשו"ע הולכים בהגעלה אחר רוב תשמישו, לרמ"א אחר התשמיש החמור. ה) תנא, יא, בדין הכשרת מחבת. לשו"ע בהגעלה, לרמ"א מלכתחילה בליבון קל. ו) תנא, טז, יז, מדוכה של חמץ וכלי לישא. לשו"ע בהגעלה, לרמ"א בליבון קל. ז) תנא, א, דין קיטניות המפורסם. ח) תסב, א, מצה עשירה, קמח שנילוש במי פירות, לשו"ע כשר, לרמ"א חוששים שמא התערבה בו טיפת מים ואולי החמיץ. ושם סעיף ד', כתב הרמ"א שאין מקילים בזה אלא בשעה"ד לחולה. ט) תסז, ט, חיטים או שעורים שנמצאו בתבשיל ולא נתבקעו, לשו"ע התבשיל מותר, ולרמ"א התבשיל אסור. י) תסז, י, חיטה שנפלה לתבשיל, וכן הוא בתמז, א. לרמ"א שורף הכל, לשו"ע מוכר לגוי חוץ מדמי החיטה. יא) מצה שרויה, מנהג חסידים לאסור.

4. בין הספרדים יש שהחמירו כרמ"א, כמובא בכה"ח סי' תמז, סעיפים: עו, עח, קיט, וכמו שכתב הזכור לאברהם בריש הלכות פסח, שנהגו ברוב המחלוקות להורות כרמ"א, "באופן דלעניין פסח אנחנו אשכנזים". וכ"כ פוסקים ספרדים נוספים. לעומת זאת גם לרמ"א בשעת הדחק ברוב המחלוקות ההוראה להקל כשו"ע.

ד - כללי ההשגחה לפסח

שאלה עקרונית בדיני הכשרות לפסח, מה דין המאכלים שבכל השנה אין רגילים לערב בהם חמץ, האם הם כשרים לפסח בלא השגחה, או שיש לחשוש שמא נתערב בהם באיזה אופן חמץ, ולכן בלא השגחה מיוחדת לפסח אין לאוכלם בפסח.

שיטת בעל השולחן ערוך, כל זמן שלא התעורר לנו ספק ממשי שמא נפל חמץ מסוים לתוך המאכלים או שנבלע בהם טעם חמץ על ידי שבושלו בכלים שבאותו יום בישלו בהם חמץ, אין לחוש שמא התערב בהם חמץ.

אולם הרמ"א כתב לגבי כמה מאכלים, שמנהג אשכנז להחמיר לכתחילה, שלא לאכול מוצרים שלא הושגחו במיוחד לקראת פסח. וזאת מפני שבכל השנה החמץ מצוי אצלנו, ואין רגילים להזהר מפניו, ולכן יש חשש שנפל בלא משים לתוך המאכלים השונים, ועוד שיש חשש שמא ישתמשו בלא משים בכלים שבלוע בהם טעם חמץ.

למעשה, כל גופי הכשרות נוטים כיום להחמיר כרמ"א, ואין נותנים כשרות לפסח בלא שנוהרים מחמץ בעת הכנת המאכלים לפסח. ויתכן שגם על פי השולחן ערוך כך צריך לנהוג כיום, מפני שביצור המזון התעשייתי, כל מוצר מורכב מחומרים שונים, ויש לחשוש שמא אחד מהם אינו כשר לפסח. ולכן יש להקפיד שלא לאכול בפסח מאכל שיוצר בבית חרושת שאין עליו חותמת כשרות לפסח.

אולם כאשר המציאות ברורה, פעמים רבות יהיה הבדל למעשה בין פסיקת השולחן ערוך והרמ"א. ואף שהעיקר להלכה כדעת השולחן ערוך, הנטייה כיום להחמיר, כדי שהמזון יהיה

כשר לכל העדות. וכך אכן ראוי לנהוג במקום שאין קושי גדול להחמיר, אולם כאשר ההחמרה גורמת להפסד משמעותי, יש מקום לחזק את ההולכים בשיטת השולחן ערוך.⁵

ה - חלב מבהמה שאוכלת חמץ

שאלה שגדולי האחרונים עסקו בה היא, מה דינו של חלב הבא מפרה שאכלה חמץ? ברור שאין בחלב עצמו תערובת חמץ, שכן החמץ שהפרה אכלה התעכל ושינה לגמרי את צורתו עד שאינו נחשב יותר חמץ כלל. אבל מכוח אכילת החמץ יכלה הפרה להפיק חלב, נמצא שהחמץ גרם ליצירת החלב, ואולי מפני שהחמץ אסור בהנאה אסור להנות מהחלב שנוצר בסיועו.

לגבי החלב שנחלב לפני תחילת זמן האיסור, מוסכם להלכה שהוא כשר לפסח, משום שלפני הפסח אין איסור להנות מהחמץ, וכשם שמותר למכור לפני פסח חמץ ולקנות בכסף זה מצות

5. סוגית "חוזר וניעור" עומדת במוקד השאלה, המחמירים חוששים שמא נפל פירור חמץ וכשיגיע הפסח יחזור ויתעורר ויאסור הכל. וכ"כ הרמ"א תמוז, ד, עפ"י כמה מראשוני אשכנז, וכ"כ הרדב"ז א, תפז. אבל לסוברים שאינו חוזר וניעור, אף אם נפל פירור מסוים של חמץ, כבר בטל בשישים לפני הפסח ואינו ניעור בפסח. ואמנם גם למחמירים וסוברים שחוזר וניעור, יש מקום להקל, שמדוע לחוש בחינם שמא נפל שם פירור, וכ"כ הפר"ח. ועוד שלכו"ע איסור חמץ במשהו מדברי חכמים. ולשאלות, אף בפסח בטל בשישים.

ויש חשש נוסף, שמא בישלו את המאכלים בכלים של חמץ, ובלעו מהכלי טעם חמץ. אבל המקילים סוברים שאין לחוש לזה בחינם, שסתם כלים לאו בני יומם ונותנים טעם לפגם. ואף אם בישלו בהם ביומם, חמץ לפני פסח נחשב היתר, והרי הוא נ"ט בר נ"ט דהיתירא שאינו אוסר, ועיין ביחו"ד א, יא, ובהערה. ומחלוקת יסודית זו תלויה בשאלות נוספות, כגון בדיני חריף, האם מחזיר טעם הבלוע בכלים לשבח, ועיין במ"ב על סעיף ה' בסימן תמוז.

ולאוכלם בפסח, כך מותר לתת לפרה לפני פסח מאכלי חמץ כדי שתפיק מכוחם חלב שאח"כ נשתה בפסח.

המחלוקת היא לגבי פרה של גוי שאכלה חמץ אחר שהגיע זמן האיסור. יש מקילים לגמרי, וסוברים שכיוון שאין איסור חמץ בבהמתו של גוי, אין חלבה נחשב כחלב שנוצר על ידי איסור. ועוד, שהחמץ לבדו לא יכול היה לגרום להפקת החלב אלא רק הצטרף לשאר המאכלים שאכלה ומנגנוני גופה, וכיוון שהחמץ רק אחד הגורמים, אין בחלב איסור. לעומתם יש מחמירים, שכל זמן שגם החמץ גרם ליצירת החלב, החלב אסור. ויש אומרים שאם עברו עשרים וארבע שעות מאז שאכלה חמץ, החלב כשר.

ואם הפרה של יהודי, והאכילתו חמץ באיסור, יש להחמיר שלא לאכול את חלבה, ראשית, מפני שלגבי בעל הפרה החמץ אסור בהנאה, שנית, כדי שלא לסייע בידי עוברי עבירה. וכן לגבי ביצים ובשר.⁶

6. הפרה מייצרת חלב על ידי שני גורמים, האחד הוא גופה, והשני המאכל שאכלה. ואם אכלה חמץ, דין החלב תלוי בדין "זה וזה גורם" שנחלקו בו התנאים (ע"ז מח, ב), היינו מה דינו של דבר שנוצר על ידי שני גורמים, אחד מהם מותר והשני אסור. ונפסקה הלכה בשו"ע יו"ד קמב, יא, ש"זה וזה גורם מותר". לפי זה חלב של פרה שאכלה חמץ מותר.

אלא שהמ"א (תמה, ה) כתב שמפני חומרת החמץ שאוסר במשהו, גם בזה וזה גורם אסור. וכך דעת הט"ז. אולם דעת רוב הפוסקים שגם בפסח "זה וזה גורם מותר", וכ"כ השו"ע והש"ך והגר"א. ובשו"ע הרב (תמה, י, ובקוני"א) סיכם שדעת ר"פ להקל, וסיכם להלכה שבמקום הפסד מרובה או בשעת הדחק אפשר לסמוך על דעת רוב הפוסקים המקילים. וכ"כ בבאו"ה תמה, ב. <

אולם לעניין חלב מפרה של גוי שאכלה חמץ, יש סוברים שלכל הדעות החלב מותר, וכפי שכתב בשו"ת בית אפרים ל"ה, הובא בשו"ת בסו"ס תמ"ח, שהואיל ולגוי החמץ מותר בפסח, אין החלב נחשב כנוצר על ידי איסור הנאה. וכן התיר בנשמת אדם ט', שכל חומרת המ"א כאשר האיסור הגורם בעין, כדוגמת עצים, אבל כאן אין החמץ בעין. וכ"כ בשו"ת מהרי"א אסאד סו"ס קכז, ובשו"ת מהר"ם שיק ריב, ורכב, שחלב מבהמת נכרי

ובתנובה (ואולי בעוד מחלבות) נזהרים לקחת חלב בפסח רק מרפתות שהוכשרו לפסח ומאכילים בהן את הפרות אוכל שאין בו חשש חמץ. לפי זה אין צורך להדר לקנות את מוצרי החלב לפני הפסח, מפני שגם מוצרי החלב שמיוצרים בפסח אין בהם חשש איסור.⁷

שאכלה חמץ כשר. וכן באג"מ או"ח א, קמז, האריך שבבהמה של גוי גם אם יאכילה רק חמץ, חלבה מותר גם למדקדקים.

אבל הפמ"ג בא"א סו"ס תמח, חושש לגרימת ההנאה שבאה מהחמץ, ונשאר בצ"ע כאשר עברו פחות מעשרים וארבע שעות מעת אכילת החמץ, ואחר עשרים וארבע שעות מתיר. וכ"כ בישועות יעקב, שטוב שיאכל חלב שנחלב אחר עשרים וארבע שעות, ואם לאו, אם אכלה גם דברים מותרים, החלב מותר משום שזה וזה גורם מותר, (והביאם במ"ב תמח, לג, ע"ש). ויש שהחמירו למעשה: בקצוש"ע קיז, יג, הזכיר שתי הדעות, וסיכם ושומר נפשו יחמיר, ובפרט במקומות שנהגו לאסור, חלילה להתיר, ע"כ. ובערוגות הבושם קלח, כתב, שאפילו לשיטת המתירים ראוי לבעל נפש לפרוש, מפני שמוליד טבע רע. והבן איש חי ש"א צו מ"ב, כתב שאין לשתות חלב מבהמת גוי שמא האכיל אותה חמץ. וכ"כ ר' חיים פלאגיי ברוח חיים תמח, א.

ואם הבהמה אכלה חמץ לפני שהגיע זמן איסורו, ונחלבה אחר שהגיע זמן האיסור, לרובם המכריע של הפוסקים החלב כשר לפסח. ובשדי חמד, הזכיר דעת יחיד של ספר רינון יצחק שאוסר אפילו חלב של בהמה שאכלה חמץ לפני פסח ונחלבה אחר שהגיע זמן האיסור, וכתב שהפריז בזה, ודעת שאר הפוסקים שמותר. ע"כ. אע"פ כן יש שנהגו להחמיר מחמת זה לקנות מוצרי חלב לפני פסח. והרחיב בסוגיה זו בשדי חמד מערכת חמץ ומצה סימן ב' סעיף ד', ע"ש. ובקיצור בכה"ח תמח, קיג.

7. אם יהודי האכיל את בהמתו חמץ בפסח, אף שלסברת הנשי"א החלב כשר, וכ"כ באגרות משה או"ח א, קמז. מ"מ רבים מחמירים, ולא רק משום זה וזה גורם, אלא גם מפני שיש בזה מסייע לדבר עבירה. למעשה, שמעתי מהרב ויטמן רבה של תנובה שכל המוצרים המיוצרים בפסח הם מחלב של פרות שלא אכלו חמץ, כך שהחלב כשר לכל הדעות, ואפשר לקנותו גם בפסח. עוד בעיה היתה, שהפרות רובצות על הזבל ונדבק בגופם קש ואולי גם גרגירי דגן שעלולים להתערב בחלב. ואם מדובר בחלב שמיוצר לפני הפסח, הרי שאף אם יצא טעם מהגרגירים לחלב, הטעם בטל בשישים וכיוון שמדובר בתערובת לח בלח גם לרמ"א שוב אינו חוזר ונייעור (תמז, ד). אבל אם יתערב בפסח אינו בטל, אמנם מדובר בספק אם התערב, מ"מ מצד זה היה הידור לקנות מוצרי חלב לפני הפסח. אבל שמעתי מהרב ויטמן שלאחרונה חידשו בתנובה שכל החלב מסונן בפילטרים

ו - בשר וביצים

כדין החלב כך דין בשר בקר ועופות. שאם נשחטו לפני פסח, אין לגביהם שום בעיה, ואפילו אם אכלו מאכלי חמץ. אלא שיש לחוש שמא מצויים בקיבתם גרגירי שעורים חמוצים שעוד לא הספיקו להתעכל, ולכן צריך לזרוק את מה שבקיבתם. ואם נשחטו בתוך הפסח, אם הם של גויים, והאכילום לפני שחיטתם מאכלי חמץ, נחלקו בזה הפוסקים, יש מחמירים שלא לאכול מבשרם, ויש מקילים. ואם הם של יהודים שהאכילום חמץ בפסח, נכון להחמיר שלא לקנותם.

בפועל, רוב הבשר משווק באריזות, וצריך שתהיה עליהם חותמת כשרות לפסח. ואף שהוא נשחט לפני פסח, כך שאין בעיה בזה שהאכילום חמץ, מכל מקום צריך השגחה לפסח כדי למנוע נפילת חמץ לבשר בתהליך השחיטה עד האריזה.

וכן דין הביצים, שאם נקנו לפני הפסח, אפילו שהאכילו את התרנגולות חמץ, אין בביצים שום חשש, שאותו חמץ שאכלו - בהיתר אכלו. אבל אם התרנגולות אכלו חמץ בפסח, אם הם של גוי, נחלקו הפוסקים אם מותר לאוכלם, ואם הם של יהודי אף שיש מקילים נכון יותר להחמיר שלא לקנותם. בפועל, אין השגחה על הביצים שהוטלו בפסח, ולכן יש הידור לקנות ביצים שהוטלו לפני הפסח.⁸

טובים, זמן קצר אחר החליבה, כך ששום גרגר אינו יכול ליתן טעם בחלב, ולפי זה אפשר לקנות חלב בפסח על פי כל ההידורים.

8. אמנם אין איסור ביד המקילים לקנות ביצים שהוטלו בפסח למרות שאין עליהם השגחה, שכבר למדנו שאפילו אם התרנגולות של ישראל והאכילם חמץ - יש מקילים,

עוד התעוררה בעיה לגבי החותמת שעל הביצים, שהיו שחששו שמא יש בה חמץ ואולי יפול פירור ממנה למאכלי פסח. ושמעתי מהרב ויטמן, שכל הביצים המשווקות מתחנות מיון המאורגנות במועצת הלול (חוץ מהמבריחים), מוחתמות לפני פסח בחותמת שאין בה חשש חמץ (צורת הסימון - מספר כוכבים).

ז - תרופות בפסח

שאלת התרופות בפסח היא מן השאלות הנפוצות ביותר. החשש הוא שמא מעורב בגלולות - עמילן המופק מחיטה. תפקידו של העמילן להקשות ולגבש את הגלולה, ואם העמילן הופק מתפוחי אדמה או מקטניות אזי ברור שאין כל בעיה, וגם האשכנזים שנוהגים שלא לאכול קטניות בפסח, לצורך רפואה יכולים לבלוע גלולות שיש בהם תערובת קטניות. השאלה מה הדין כאשר העמילן הופק מחמשת מיני דגן. עוד צריך להדגיש, שאם מדובר בחולה מסוכן ותרופתו אכילת חמץ, אזי מצווה עליו לאכול חמץ, שפיקוח נפש דוחה איסור אכילת חמץ, אולם כאשר מדובר בחולה שאין בו סכנה מתעוררת השאלה.

התשובה תלויה בטעם התרופה. אם היא טעימה, כדוגמת סירופ או גלולות מציצה, אזי חובה לברר אם היא כשרה לפסח או לא, וכל זמן שלא נודע שהיא כשרה לפסח, אסור לאוכלה.

ובפועל רוב מאכל התרנגולות בפסח אינו חמץ, נמצא שגם לדעת המחמירים יש כאן ספק אם הביצים הללו אסורות. והרי זה ספק ספיקא באיסור דרבנן.

אבל אם טעמה של התרופה מר, אפשר לבלועה בפסח. שאף אם הפיקו את העמילן מחיטה, כיוון שעירבוהו בחומרים שונים ומרים - נפסל מאכילה ואין לו יותר דין של חמץ. שכן למדנו שכל חמץ שנפסל מאכילת כלב לפני פסח אין לו יותר דין חמץ ומותר להשהותו בפסח. ואין לומר שמזה שהוא רוצה לבלוע את התרופה הרי הוא מראה בעצמו שהחמץ שבתרופה חשוב עבורו, מפני שלא החמץ חשוב לו אלא התרופה, והיא עצמה מרה ואינה ראויה לאכילה, ולכן החמץ שבה בטל ואין בו איסור (חזו"א מועד קטז, ח; אג"מ או"ח ב, צב).

אמנם יש מדקדקים שמשתדלים לא לבלוע אפילו תרופות מרות שיש בהן תערובת חמץ, מפני שחוששים לדעת אותם פוסקים בודדים הסוברים שהואיל והתרופה חשובה לנו, אין היא נחשבת פסולה מאכילת כלב, ואסור מדברי חכמים לבלועה.

ויש שהתירו בתנאי, שרק לחולים שנאלצים לשכב במיטתם או שכל גופם כואב מותר לבלוע תרופות מרות שמעורב בהן עמילן חמץ, אבל למי שסובל מכאבים ומיחושים קלים אסור ליטול תרופות אלו. וכאמור, רשאי אדם להקל כדעת רוב הפוסקים, וליטול תרופה מרה להפגת כאבים קלים, ואף למניעת מחלות וחיזוק הגוף.

ולמעשה, במצב שיש לאדם ספק, שמא עירבו בתרופות המרות שלו - עמילן חיטה, אינו צריך לבדוק זאת. שכן אף אם הוא רוצה לחוש לדעת המחמירים, מכל מקום כאשר ישנו ספק האם בכלל מעורב בהן דבר חמץ, רשאי לבלוע בלא שום בירור. שכבר למדנו שדעת רוב הפוסקים שאפילו אם הוא יודע שמעורב בהן דבר חמץ, כיוון שנפסלו מאכילת כלב לפני פסח, מותר לבלוע. ובמיוחד כיום, שברוב התרופות אין מערבים עמילן חיטה

אלא עמילן תפוחי אדמה או קטניות. ולכן למעשה, אפשר ליטול בפסח תרופות מרות בלא לברר אם עירבו בהן דבר חמץ.⁹

9. חמץ שנפסל מאכילת כלב לפני פסח פסק ממונו דין חמץ, ולדעת המאור והר"ן ועוד ראשונים, מותר אף לאוכלו בפסח. לעומתם דעת הרא"ש ורבינו ירוחם ועוד ראשונים שאסור לאוכלו מדברי חכמים, מפני שבזה שאוכלו מחשיבו לאוכל ומראה שעבורו לא נפסל מאכילת כלב. וכן נפסק בשו"ע תמב, ט, ובמ"ב מג, שמוותר להשהות בביתו חמץ שנפסל מאכילת כלב כיוון שפקע ממנו דין חמץ, אבל אסור לאוכלו מפני שמחשיבו. נמצא לפי זה שלמאור והר"ן ברור שמוותר לבלוע תרופות מרות מחמץ בפסח. אלא שגם לפי דעת הרא"ש ודעימיה לא ברור שהדבר אסור, שכן נחלקו האחרונים אם בזה שהוא בולע את החמץ שנפסל מאכילת כלב כתרופה הוא מחשיבו לאוכל. לדעת השאגת אריה עה, אכן מחשיבו, ולדעת הכתב סופר או"ח קיא, אינו מחשיבו. ואם החמץ אינו עיקר התרופה אלא רק מעורב בה, לדעת רוב האחרונים אף הרא"ש יודה שבזה שהוא בולע את התרופה המרה אין בזה החשבה של החמץ, וכך כתבו בשו"ת חבלים בנעימים ה, ד, ובחזו"א מועד קטז, ח, ואג"מ או"ח ב, צב, ויחו"ד ב, ס, ושש"כ מ, עד, ועוד רבים.

אמנם נראה משו"ע הרב תמב, כב, שלמד מדין התריאקה שאף במקרה כזה לפי הרא"ש אסור לאכול את התרופה. ולדעת רה"פ המקילים יש לחלק בין התריאקה שנועדה **לאכילת** חולים לבין תרופות שלא נועדו לאכילה כלל אלא בולעים אותן. בנוסף לכך, גם כאשר הפיקו את העמילן מקמח חיטה, בדרך כלל מדובר בקמח שלא הספיק לתפוח ולכלל היותר הוא "חמץ נוקשה", שפעולת החמצתו נקטעה ואיסורו מדברי חכמים בלבד, ובחמץ כזה שהתערב בתרופה מרה אין מקום להחמיר. ואע"פ כן, יש שנטו להחמיר (ערוגת הבושם צט, ועצי הלבנון יט). וכאמור למעלה יש שכתבו שאמנם מעיקר הדין מותר, מ"מ נהגו ישראל קדושים להחמיר אפילו בתרופות מרות שלא יהיה בהם תערובת חמץ, וכ"כ בציץ אליעזר ח"י כה, כ. אולם כתב בנשמת אברהם או"ח א' תסו, א, בסוף דבריו, שרוב התרופות ללא חמץ כלל. ועוד כתב בשם הגרע"י שכתב אמנם ביחו"ד ב, ס, שרק מי שחולה ממש יכול להקל, מ"מ אמר לו שאם ספק לו אם יש בתרופה חמץ או לא, שאינו צריך לברר. וכפי שלמדנו דעת רובם המוחלט של הפוסקים שאין איסור כלל לבלוע תרופה מרה, ואף מי שיש לו מיחוש בעלמא עפ"י רה"פ יכול ליטול תרופה מרה שמעורב בה חמץ שנפסל ממאכל כלב לפני פסח.

ח - חומצת לימון

בחומצת לימון משתמשים להטעמת מיצים, ריבות, ממתקים ומוצרי מזון שונים. בעבר היו מפיקים אותה מלימונים ומעוד פירות, וכיום מפיקים אותה באופן מסחרי מקמח חיטה.

לדעת המתירים אף שבתחילת התהליך מערבים את הקמח במים ויתכן שהחמיץ, מכל מקום הואיל ובתוך התהליך ישנו שלב שבו הקמח מאבד את טעמו ואת מראהו ונפסל מאכילת כלב, בטל ממנו שם חמץ, ומותר אח"כ לאכול מוצרים שיש בהם חומצת לימון (יחו"ד ב, סב).

לעומת זאת פוסקים רבים החמירו ולדעתם רק חמץ שנפסל מאכילת כלב מחמת שנתקלקל - בטל ממנו שם חמץ, אבל חמץ שבכוונה גרמו לו שיפסל מאכילה כדי שאח"כ יוכל לשמש להטעמת מאכלים - אינו בטל ודינו כחמץ לכל דבר (מנח"י ז, כז; אור לציון א, לד; שבט הלוי ד, מז).

אולם הרב שאר ישוב הכהן, רבה של העיר חיפה, בדק ומצא שאין בחומצת לימון כל חשש חמץ. ראשית, הקמח שממנו מתחילים את התהליך אינו מחמיץ. ואף שמערבים אותו במים, כיוון שהקמח שוהה במים שש דקות בלבד אינו מספיק להחמיץ. לאחר מכן מפרידים את העמילן שהוא אחד החומרים שבקמח, והעמילן לבדו אינו יכול להחמיץ. בנוסף לכך חומצת הלימון אינה נוצרת מהעמילן עצמו אלא מפטריות שניזונות מחומר שאחד ממרכיביו הוא אותו חומר שהופק מהעמילן שלא החמיץ.¹⁰

10. דיון זה רחב מאוד, ובתוכו דנו בשאלה: האם דבר שנתבטל לפני פסח בשישים חוזר וניעור בפסח. והאם כאשר הוא מעמיד דינו משתנה וחוזר וניעור, ומה הדין אם אינו גורם

ט - סבונים וקוסמטיקה

נחלקו הפוסקים בשאלה מה דין מוצרים שנועדו לסיכת הגוף שמעורב בהם חמץ, האם יש לאוסרם בפסח? ואמנם אין קרם או סבון העשוי מחמץ, אלא שלעיתים מערבים בסבונים או בשמפו או בקרמים שונים אלכוהול העשוי מחיטה, או חומרים אחרים שהופקו מחמץ, והשאלה מה דינם.

לבדו אלא בעזרת חומר נוסף, ועיין עוד בילקוט יוסף מועדים ע' שני"ח שהשיב על השגות המנח"י על אביו. והבד"צ וגופי כשרות נוספים נוהגים להחמיר מאוד בחומצת לימון, ובמוצרים הדומים לו. מכל מקום עפ"י מה שנתברר במאמרו הארוך של הרב שאר ישוב בתחומין חלק א', נראה לכאורה בבירור שאין בחומצת לימון חשש חמץ. ביתר פירוט: תחילה מפרידים בין העמילן שבקמח לגלוטן, תהליך זה נעשה על ידי סחרור הקמח במים למשך שש דקות. כידוע קמח מחמיץ בשמונה עשרה דקות, לפיכך באותם שש דקות הקמח אינו יכול להחמיץ. אח"כ העמילן כבר הופרד מהגלוטן, וכידוע החומר בקמח שבו מתרחשת התפיחה, היינו ההחמצה, הוא 'גלוטן', לכן אחר הפרדת העמילן לבדו, שוב אינו יכול להחמיץ. את העמילן מחממים לחום של 140 מעלות עד שהוא הופך לנוזל סוכרי - דקסטרוזה (גלוקוזה). חימום זה הורס את כל המולקולות הקודמות ומשנה את הרכבן. ליתר בטחון ניסו להחמיץ חומר זה ולא החמיץ כלל. ולכל היותר כתב הרב הלפרין שאולי אפשר להחשיב חומר זה לחמץ נוקשה שאסרוהו חכמים, ודינו שאם נתערב במאכלים אחרים לפני פסח, שהוא מתבטל ואינו חוזר ונייעור בפסח. לדעת הרב שאר ישוב אפילו חמץ נוקשה אין הוא נחשב, מפני שחמץ נוקשה הוא קמח שהחל להחמיץ ותהליך ההחמצה שלו נעצר, וכאן לא התחיל כלל תהליך החמצה. אח"כ מערבים בנוזל זה גופרית כדי להרוס את כל האיזימים שבו וכדי שיהפוך לחומר בלא חיים ותסיסה. וכיוון שמעולם לא יכל להחמיץ וודאי שגם עכשיו לא יחמיץ. עד כאן נתבאר השלב הראשון שבו נתברר שהעמילן לא החמיץ. לאחר מכן נוזל זה מוכנס למיכלים גדולים ומשמש מזון לפטריות, וכך משהים אותם עד שהפטריות מעכלות את כל הדקסטרוזה ומפרישות חומר אחר, החומר המופרש מהפטריות הוא חומצת הלימון. נמצא שאין חומצת הלימון תוצר של העמילן, אלא תוצר של הפטריות. וכשם שאם הניחו זבל אורגני שבתוכו שיירי לחם ליד שתילי ירקות, שברור לכל שהירקות כשרים לפסח, על אחת כמה וכמה שחומצת הלימון שיצאה מהפטריות, שעיקלו את הנוזל שלא החמיץ כלל, שכשרה לפסח. לדיון זה השלכות רבות לגבי מרכיבים נוספים בתעשיית המזון, שבתהליך יצורם משתמשים בעמילן חיטה, אלא שאינו מחמיץ, ובנוסף לכך עובר שינויים מהותיים לפני שילובו במזון.

יש אומרים שמדברי חכמים סיכה אסורה כשתייה, ולכן גם אם החמץ אינו ראוי למאכל כלב, כיוון שהוא ראוי לסיכה, עדיין שם חמץ עליו ואסור להשתמש בו בפסח. ולכן צריך להשתמש בפסח בסבונים ושמפו וקרמים כשרים לפסח.

ויש אומרים, שמה שאמרו חז"ל שסיכה כשתייה, אמרו רק לגבי איסור סיכה ביום הכיפורים ושמן תרומה, אבל שאר הדברים שאסרה התורה - אסורים באכילה ולא בסיכה. ואף שהחמץ אסור בהנאה, כיוון שלפני פסח נפסל מהיות ראוי למאכל כלב, אין עליו יותר שם חמץ, ומותר להנות ממנו ולסוך בו את הגוף בפסח.

וכיוון שמדובר בספק בדברי חכמים הלכה כמיקל, והמהדרים מחמירים. ויש להבדיל בין ארבע דרגות של אפשרות תערובת חמץ, ורק בשתיים האמצעיות ישנה מחלוקת.

א) במשחת שיניים חייבים להקפיד על כשרות לפסח, הואיל ויש בה טעם, והרי היא כשאר מוצרי המזון שחייבים להקפיד בהם על כשרות לפסח.

ב) קרם שנספג בגוף, שפתון בלא טעם ובשמים שיש בהם אלוהות, הלכה כמיקל שאינם צריכים כשרות, כי אינם ראויים לאכילה, ואף המציאות שבדרך כלל אין מערבים בהם דבר חמץ. אמנם רבים נוהגים להחמיר לקנות קרמים ובשמים שיש עליהם כשרות לפסח.

ג) סבון ושמפו, כיוון שנועדו לניקוי ולא כדי להספג בגוף, יש יותר מקום להקל. ואע"פ כן יש מחמירים.

ד) חומרי ניקוי, משחת נעליים וכדומה, אינם צריכים שום השגחה. ואף חומרי ניקוי לכלים אינם צריכים השגחה, משום

שטעמם פגום, ואף אם ערבו בהם חמץ, טעמו נפגם לפני הפסח ואינו נחשב יותר חמץ כלל.¹¹

11. נחלקו הראשונים, י"א שהכלל סיכה כשתייה נאמר רק לגבי יו"כ ושמן תרומה, וי"א שנאמר לגבי כל האיסורים, אמנם איסורו מדברי חכמים. השאלה נידונה לגבי סבון העשוי משומן חזיר, ולמעשה הרבה אחרונים נטו להחמיר בדבר שנועד להנאה ולהקל אם נועד לריפוי (ועיין ביחוד ד, מג). ואם נפגם טעמו של שומן החזיר נטו להקל, וכמובא בערוה"ש (יו"ד קיז, כט). ולגבי פסח יש צד של חומרה שהחמץ אסור בהנאה, ומנגד יש צד לקולא, שכיוון שנפסל מאכילה לפני פסח, בטל ממנו שם חמץ, ואזי דינו קל משאר איסורים שמתחילתם היו אסורים. למעשה בשו"ת שואל ומשיב מהדו"ג ח"ב קמו, כתב לגבי סבון שיש בו חמץ, שכיוון שטעמו פגום מותר להשהותו בפסח. אלא שהשאלה עדיין מה דין שימוש בו. בשו"ת דברי מלכאל ד, כד, מג, אסר להשתמש במוצרי קוסמטיקה שמעורב בהם אלוהול חמץ מחיטה, מפני שעל ידי האלוהול ריחם נודף ויש לו חשיבות, ולא נתבטל איסורו מפני שניתן להפריד את האלוהול משאר התערובת. ובשו"ת דברי נחום מו, כתב שהולכים אחר המצב הנוכחי שטעמו של החמץ פגום ואין בו איסור. והחזו"א (דמאי טו, א) העלה סברה שרק דבר שראוי לאכילה אסור גם בסיכה. ובאג"מ או"ח ג, סב, הקל לסוך במשחה שיש בה חמץ לצורך רפואה. ובסי' בדיקת חמץ וביעורו, ב, מג, סיכם הסוגיה והחמיר, אלא שבמקום שיש ספק אם יש תערובת חמץ, יש לסמוך להקל. וני"ל שיש להוסיף חילוק חשוב לשיטת המחמירים בין סבון משומן לסבון שלנו, שהסבון שלנו רק מנקה ומוריד שומנים ואינו נספג בגוף, ואילו סבון משומן נספג בגוף, ויותר שייך לדמותו לסיכה, ולכן חילקתי בין קרם נספג לסבון ושמפו. (ואולי מרכז שער דומה יותר לקרם). ולמעשה שמעתי מהרב רבינוביץ שמורה להקל בכל המוצרים שאינם ראויים למאכל כלב, וכן שמע מרבו הרב הירשפרונג, וכן מורה הרב ליאור.

במציאות, ברובם המוחלט של מוצרי הקוסמטיקה שמוצרים בארץ אין אלוהול מחיטה. וגם ברוב המוצרים מחו"ל אין אלוהול מחיטה, מפני שהוא בדרך כלל יקר מאלוהול מתפוחי אדמה. אמנם יש מוצרים בודדים שיש בהם אלוהול מחיטה, ואזי למחמירים אין להשתמש בו. אבל כאשר יש לנו מוצר שאיננו יודעים אם יש בו אלוהול חיטה, גם המחמירים רשאים להקל, על סמך כמה ספקות. עוד העלו חשש למוצרים שמעורבים בהם נבט חיטה שיש בו ויטמין אי, אלא שלא ברור שהנוזלים היוצאים מהחיטים נחשבים חמץ, וכפי שכתב הרב קוק באורח משפט ע' קכט, ואף אם יש בהם איסור - בטלו בשישים לפני הפסח ואינם חוזרים וניעורים. וק"ו שרבים סוברים שאפילו אם היו נחשבים חמץ, כיוון שאינם ראויים למאכל אינם נחשבים חמץ. עוד יש בעיה של תחליבים, אולם גם תחליבים שנעשים מעמילן חיטה, לא ברור שהם חמץ, בנוסף לכך שאינם ראויים למאכל. ולכן למעשה אפשר להקל בכל מוצרי הקוסמטיקה שאינם ראויים למאכל.